

УЗУСНІ КОРЕЛЯЦІЇ ПІДСИЛОВАЛЬНИХ ЧАСТОК В УКРАЇНСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджуються прагматичні особливості перекладності та необхідності перекладу українських підсилювальних часток. Аналізується узуальна специфіка вираження підсилення за допомогою часток та компенсація такої інтенсифікації в перекладі на матеріалі паралельних українсько-англійських та англо-українських текстів. Відслідковуються структури, що допускають таку компенсацію, та регулярності, якими підсилення в таких структурах компенсується – їх лексико-синтаксичні кореляти.

Ключові слова: *узус, підсилювальна частка, емфаза, інтенсифікація, перекладність, проблема перекладу.*

Проблемою вираження інтенсивності (підсилення) займалася низка вчених, зокрема не можна не згадати В. Лабова [3], який групує маркери інтенсивності дискурсу на сентенційні адверби, іменникову фразу та дієслівну фразу (зокрема залежні адверби дієслівної фрази). М. Гонсалес [2], базуючись на цій класифікації, стверджує, що окремі прагматичні маркери є маркерами інтенсивності. Відштовхуючись від вищезазначених положень, ця розвідка розглядатиме українські підсилювальні частки та їх кореляти в англійській мові (які зазвичай є прагматичними маркерами) як маркери інтенсивності, та чи їх прагматичне навантаження дозволяє їх природу як прагматичного маркеру (інтерпретацію цього поняття було взято з розвідок Б. Фрейзера [1] та Ромеро-Трілло [4]).

Вітчизняні вчені також не оминули цієї проблематики: в площині типологічного мовознавства підсилювальні частки розглядав І. Корунець [11], з перспективи порівняльної граматики С. Баранова [5]; перекладознавці, зокрема, займалися проблемою перекладу часток, (В. Карабан [6], Б. Колодій [8], [9], [10], В. Кобилецька [7], С. Костенко та Н. Команецька [12] на матеріалі англійської, С. Фокін [13] на матеріалі іспанської тощо), внаслідок чого було розроблено прийоми перекладу, віднайдено лексичні відповідники та за їх відсутності запропоновано інструментарій їх компенсації. Важливість вищезазначених розвідок є беззаперечною, проте, базуючись на словникових і контекстуальних відповідниках, випускається з поля зору частотність відсутності відповідника, а власне частотність еквівалентності за допомогою вилучання, що витікає з узуальних норм обох мов. Проте, проблема перекладу підсилювальних часток полягає не лише у можливості перекладу, а радше в необхідності їх перекладу, та контекстів (у широкому значенні), за яких така потреба виникає. Оскільки система англійської та української мов не симетрична, то й узус цих мов не буде однаково збалансованим як із лексико-граматичних, стилістичних тощо, так і з мовнокартинної та прагматичної точок зору. Компенсувати можна лише те, чого бракує, проте в цьому конкретному випадку з підсилювальними частками

постає питання, чи дійсно в англійській мові бракує таких лексичних і прагматичних елементів?

Поняття інтенсифікації в деяких аспектах перегукується з емфазою, їх подекуди отожднюють, та перекладознавці послуговуються засобами емфазы та інтенсифікації як взаємозамінними й, відтак, одними із пріоритетних засобів компенсації підсилення (елементів, що не мають прямих відповідників) обираються засоби емфазы. Проте доцільність використання цих засобів є неоднозначною та дещо дискусійною, оскільки емфаза та інтенсифікація перебувають у гіперонімо-гіпонімічних стосунках. Проблема полягає в тому, чи можна будь-який клас в одній групі замінити на інший. Тобто якщо можна компенсувати лексичну інтенсифікацію синтаксичними трансформаціями при перекладі з української на англійську, то чи раціональним буде зворотній процес – переклад усіх інвертованих речень за допомогою прийому додавання підсилювальної частки. Відтак слід відфільтрувати випадки, за яких контекстів такі трансформації мають сенс, а власне коли в узусі української мови реалізуються різні функції підсилювальних часток.

Зважаючи на те, наскільки частотними в українській мові є підсилювальні частки (0.13% усіх словоформ), виникає запитання, який реальний коефіцієнт перекладності підсилювальних часток, тобто скільки з усіх ужитих таких елементів в українському тексті буде перекладено за допомогою синтаксичних трансформацій, чи то конкурентних форм інтенсифікації.

На паралельних корпусах можна спроектувати пропорцію такої перекладності. Оскільки українські тексти паралельного корпусу більш насичені підсилювальними частками, ніж корпус української мови художньої прози – 0,31% усіх словоформ, при подальшому розрахунку перекладності слід зробити на це поправку. Тим не менш із усіх уживань перекладені англійською були лише 18%.

Дистрибуція є наступною: з усіх вживань *аж* перекладено 39%; *ж* (*же*) – 4%, тобто виходячи з різниці їх сполучуваності, можна припустити, що їхні функції, окрім підсилення, дещо відрізняються, а саме, що *аж* функціонує як посилювальна частка в лексичній площині, а *ж* (*же*) у лексичній та прагматичній – її функція полягає у посиленні модальності, казуальності, засобів емфазы (якими переважно компенсується посилення), яких в англійській мові немає.

Серед одиниць, які перекладаються, можна виділити наступні моделі:

- аж + до + час/місце (перекладаються у більш ніж половині вживань);
- аж + час/місце (перекладаються у третині вживань);
- аж + дія (рефлексивні форми – перекладається менш ніж п'ята частина та зовсім незначний відсоток інших форм);
- аж так (перекладається лише коли можлива експлікація валентної з ним форми);
- все ж (перекладається майже у всіх вживаннях).

У перекладності вищезазначених моделей було відслідковано регулярності наступних еквівалентів:

- аж до – right up to/until (залежно від семантики фрази – темпоральної чи локальної):

... і після окупації Карпатської України – **аж до 1944 року**, коли замість мадярів прийшли роски. / ... even after the occupation of Carpatho-Ukraine – **right up until 1944**, when instead of the Hungarians came the Russians.

Якось вони купалися у кількох потоках за один короткий вересневий сонячний день, Кевелевом зішли **аж до Туси**. / Once they were bathing in several streams during a short, sunny September day and followed the Kevelev **right to the Tysa**.

Будинок стоїть у воді. Вода **аж до верху** першого поверху. До кінця його високих арок. / The building stands in water. The water reaches **right up to the top** of the first floor. To the top of its high arches.

– аж + час/ місце – синтаксична емфаза, зокрема розщеплене речення з фокус-структурою місця/часу типу It was/is...:

До Ялівця вони вирушили **аж пізно восени** 1951 року. / **It was only in late autumn** of 1951 that they left for Ialivets.

Аж тоді він зупинився, не відкриваючи очей, намацав дерево... / **It was only then** that he stopped. Without opening his eyes, he reached out till he felt a tree...

інверсією з фокус-структурою місця/часу:

Аж під вечір зміг щось робити. До того ж чотири роботи одночасно. / **Not until evening** was he able to do anything. And it was four things at once.

Ще понув води просто з відра. **Аж тоді** влігся спокійненько спати. / He then took a drink of water straight from the bucket. **And only then did** he lie down to sleep in peace. адвербіальний (прислівник чи прислівникова фраза) парафраз:

На Ринку **аж до ночі** грали дванадцять циганських трубачів із Суботиці. / On the market square twelve Gypsy trumpeters from Subotica played **long into the evening**.

Часом брав у обидві руки по бартці і так біг **аж на Менчил**. / Sometimes he would take an axe in each hand and run with it **all the way to Menchil**.

Не марнуючи часу, Себастьян і Беда випили вино і поїхали **аж у Кваси**, де стояв автобус-бар. / Wasting no time, Sebastian and Beda drank some wine and drove **all the way to Kvasy**, where the bus-bar was.

– аж + дія – адвербіальна інтенсифікація, для рефлексивів переважно адверби ступеня (really, even):

Іноді йому **аж здається**, що здійснює мандрівки цим шляхом у повний зріст – про-суваючись, протискуючись, перебуваючи / sometimes he **even feels** that he performs his wanderings along this path at his full height – sliding along, squeezing through, pausing.

Спочатку вона трохи настрашилася – їй було так добре, **аж здавалося**, що так залишиться назавжди. / At first she was a little afraid – she felt so good that **it really seemed** as though things would stay that way forever.

для решти дієслівних форм також еквівалентними стають адверби ступеня, проте переважно фразові:

Коли він уледів був, як горіли злістю, мов у вовчепані, хижі чорні очі Захаркові, то **аж зомлів** з жаху. / When he saw Zakharko's beastly black eyes flaming with anger, he had **all but fainted** with fear.

Аж випивши, додивився за ледь помітними слідами, що перед ним тут зупинялася угорсько-польська диверсійна група. / **Only after finishing** it did he see the barely visible signs that a Hungarian-Polish diversionary group.

– аж так – значення **так** експлікується у перекладі і посилюється інтенсифікатором: *Себастьян дивувався – як можливо **аж так** знати і розуміти таємниці звірят. / Sebastian was surprised–how was it possible to know the secrets of animals **so well**.*

– все ж – має прямі адвербіальні фразові (та не тільки – рідше) еквіваленти (in fact, all the same, after all, nonetheless тощо):

*Однак переважають **все ж таки** середні. / The majority are **in fact** of medium size. Хоч Себастьян уявляв собі, що **таке саме** виживання. ... **І все ж** виживав. / But Sebastian had a clear enough idea of what survival meant. ... **And had survived all the same.***

Не перекладаються решта вживань: оскільки варіації цих вживань не мають регулярного характеру та в перекладі мають нульовий (вилучений) еквівалент, категоризувати їх на цьому етапі неможливо (при цьому вищезазначений відсоток описаних моделей також перекладається вилученням):

*Тхі-гі-гі-і-іх! – **аж вициуть**, сміючись, Павлик. / Ha-ha-ha! **shrieks** Pavlyk with laughter.*

*Відколи Анна почала по-справжньому займатися архітектурою, то **аж тремтіла** від радості, коли вони працювали за різними столами великого кабінету. / From the time she began actually working as an architect, **she trembled** with joy when they sat working at different tables in their large study*

*... захлинається од реготу Павлик, нагинаючи голову **аж до худих, гострих** колін і коливаючи великим горбом / ... **choking** with laughter, bends his head **down to his sharp bony knees**, his big hump swaying back and forth.*

*Франц так заповажав псів, що, поселившись у Ялівці, завів собі кілька дуже різних. **З повази ж** ніколи не виховував їх. / Franz developed such a respect for dogs that on settling down in Ialivets he acquired several very different ones. / **Out of respect**, he never trained them.*

Варто зауважити, що хоча **аж поки** й наближене до перших двох випадків, у перекладі з цією структурою підсилювальна частка вилучається, очевидно оскільки **аж до** передбачає сполучуваність із іменниковою фразою та прийменниковою фразою, а **аж поки** з підрядним реченням, відтак виникає припущення про можливість інтенсифікації підрядного речення в українській мові та неможливість інтенсифікації та залучення компенсуючих елементів емпізи підрядного речення в англійській мові:

*Після таких випадків він сотні разів повторював собі придуманий вдатний хід подій, **аж поки** сам не увірував, що лише так могло бути насправді. / After such incidents he would replay hundreds of times in his own mind his own, invented, successful version of the events, **until** he made himself believe that it really could have happened only like that way.*

Ще одним цікавим спостереженням є переклад поширеної конструкції **стільки / так ... (що) аж**, а саме наявним еквівалентом **so... that**, без інтенсифікації та емпізи:

*... не міг спинитися, з'їв **стільки** ягід, **аж мусив лягти**, поді відчув, що опускається до дна небувалого лона, не втримав і вилився. / ... couldn't stop himself from eating **so many berries that he was forced to lie down.***

*Довкола цього кам'яного поселення росло **так** багато хлівцю, **що** запах його нагрітих... **аж переростає** у смак. / Around this stone settlement grew **so many junipers that the smell of their warmed... grew into a taste.***

Тобто можна припустити, що в таких казуальних конструкціях українська підсилювальна частка **аж** також функціонує як свого роду прагматичний маркер на посилення казуальності. Слід зазначити, що за винятком **все ж**, що має еквіваленти у перекладі, частка **ж** (**же**) не перекладається взагалі, єдиний випадок компенсації був помічений у розділовому питанні (власне у його question tag) з модальним дієсловом **won't**, що має компонент епістемічної модальності, тобто потенційно ця структура може компенсувати **ж** (**же**) не лише як лексичну посилювальну частку, а й як і прагматичну:

Ти ж посидиши коло мене? – умовляється Павлик, роздягаючись. / You'll sit beside me for a while, won't you? asks Pavlyk as he undresses.

Окрім того, в англо-українському паралельному корпусі спостерігається подібне явище. Проте з невеликою відмінністю: – **аж** та **ж(же)** додаються до перекладу, та лише у 12% випадків, англомовний оригінал давав передумову для цього, а саме мистів інтенсифікатор чи емфатичну конструкцію. З них **аж** виринає з лексичної інтенсифікації (адверби ступеня so, all тощо):

He was so brimful of exultation that he could hardly hold himself when the old lady came back... / Тома аж розпирало від утіхи, і він насилу стримався, коли тітка повернулася ...

... his cousin Mary danced in, all alive with the joy of seeing home again ... / ... його двоюрідна сестра Мері, аж сяючи з радості, що нарешті повернулася додому ...

А **ж** з емфатичного вживання допоміжного слова (do) :

Why, I did sew it with white! Tom! / Та певне ж білою!.. Томе!..

Постає наступне запитання: яким чином мовець української визначає необхідність підсилювальної частки в контексті за відсутності емфазы (чи то конкретно інтенсифікації), як наприклад у наступних контекстах:

But my goodness, he never plays them alike, two days, and how is a body to know what's coming / Та боже ж ти мій, у цього хлопчиська і витівки щоразу інші, отож не знаєш, чого й сподіватися

It's the devils sure enough. Three of 'em! Lordy, Tom, we're goners! Can you pray? / То таки чорти, тепер уже видно. Аж троє! Ой лишенько, Томе, ми пропали! Ти можеш сказати якусь молитву?

"What, a'ready? How much have you done?" / Як, уже? Скільки ж ти зробив?

Відтак висувається гіпотеза про узуальну компетенцію, а власне читування з комунікативної ситуації/ контексту інформації про можливість використання прагматичного маркера, типового для таких ситуацій/контекстів в українській мові.

На жаль, на цьому етапі дати остаточну відповідь на запитання, яким чином актуалізується контекст та якими є сигнали, що повідомляють про узуальну емоційність/ емфатичність мовця, не можна, оскільки подібне дослідження передбачає значно більший обсяг матеріалу (паралельні корпуси зокрема), проте є цікавою перспективою дослідження в цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Fraser B. Pragmatic markers [Електронний ресурс] / Bruce Fraser. – Режим доступу до ресурсу: <http://journals.linguisticsociety.org/elanguage/pragmatics/article/download/418/418-712-1-PB>.

pdf. 2. *González M.* Pragmatic Markers in Oral Narrative: The Case of English and Catalan / Montserrat González., 2004. – Language Arts & Disciplines. – 409 p. 3. *Labov W.* Intensity [Електронний ресурс] / William Labov // In: D. Schiffrin, ed., Meaning, Form and Use in Context: Linguistic Applications. – 1984. – Режим доступу до ресурсу: https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/555477/GURT_1984.pdf. 4. *Romero-Trillo J.* Pragmatic markers [Електронний ресурс] / Jesus Romero-Trillo. – Режим доступу до ресурсу: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781405198431.wbeal0929/full>. 5. *Баранова С.* Практикум з порівняльної граматики англійської та української мов / С. Баранова. – Сум: Сум. держ. ун-т, 2011. – 132 с. 6. *Карабан В.І.* Translation from Ukrainian into English / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова Книга, 2003. – 607 с. 7. *Кобилецька В.* Англомовні контекстуальні відповідники української частки аж (спроба зіставного аналізу на матеріалі шевченкових поезій та їх перекладів англійською мовою) [Електронний ресурс] / Віра Кобилецька // Іноземна філологія. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://old.lingua.lnu.edu.ua/Foreign_Philology/Foreign_Philology/Foreign_Philology_128/articles/20Kobyletska.pdf. 8. *Колодій Б.М.* Способи перекладу деяких українських часток англійською мовою / Б.М. Колодій // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2002. – No 7. – 389 с. 9. *Колодій Б.М.* Способи перекладу українських означальних і видільних часток англійською мовою / Б.М. Колодій // Проблеми зіставної семантики. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2003. – Вип. 6. – 411 с. 10. *Колодій Б.М.* Відтворення функціональної семантики українських часток у перекладах англійською та французькою мовами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 – “Перекладознавство” / Б.М. Колодій. – К., 2005. – 20 с. 11. *Корунець І.В.* Порівняльна топологія англійської та української мов : навчальний посібник / І.В. Корунець. – Вінниця : Нова книга, 2003. – 342 с. 12. *Костенко С.* Відтворення українських модальних часток у перекладах творів О. Кобилянської англійською мовою / С. Костенко, Н. Команецька // Теоретична і дидактична філологія. – 2013. – С. 163–173. 13. *Фокін С.* Прийм додання в іспансько-українському художньому перекладі [Електронний ресурс] / С. Фокін – Режим доступу до ресурсу: http://papers.univ.kiev.ua/1/inozemna_filologija/articles/fokin-s-addition-techniques-in-spanish-ukrainian-literary-translation_14852.pdf.

Стаття надійшла до редакції 5 квітня 2017 р.

*Карабан А.В., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, Києв*

УЗУСНЫЕ КОРРЕЛЯЦИИ УСИЛИТЕЛЬНЫХ ЧАСТИЦ В УКРАИНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуются прагматические особенности переводимости и необходимости перевода украинских усилительных частиц. Анализируется узусная специфика выражения усиления с помощью частиц и компенсация такой интенсификации в переводе на материале параллельных украинско-английских и англо-украинских текстов. Отслеживаются структуры, допускающие такую компенсацию, и регулярности, которыми усиление в таких структурах компенсируется – их лексико-синтаксические корреляты.

Ключевые слова: узус, усилительная частица, эмфаза, интенсификация, переводимость, проблема перевода.

LANGUAGE USAGE CORRELATIONS FOR INTENSIFYING PARTICLES IN UKRAINIAN AND ENGLISH

The article investigates the pragmatic features of translatability of Ukrainian intensifying particles into English and the adequacy of such translation. The paper delves into the usage-based particularities of intensity expression through particles and compensation of such intensification in English as in parallel Ukrainian-English and English-Ukrainian texts. Structures allowing such compensation are established and regularities of intensity compensation in such structures (lexical and syntactical correspondents) are put forward.

Keywords: *language usage, intensifying particle, emphasis, intensification,, translatability, translation problem.*

УДК 81'255.4:821.111.7

Карабан В.І., д. філол. н., професор

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка, м. Київ

РОЛЬ УЗУСУ В ПЕРЕКЛАДІ

На основі аналізу узусу вихідної та цільової мов з'ясовуються його такі ролі у перекладі: 1) як норма перекладацького мовлення, 2) як засіб перекладу, 3) як остаточний фільтр мовного оформлення перекладу, 4) як джерело інтерференції, 5) як критерій мовної прийнятності перекладу та 6) як чинник забезпечення якості перекладу. З огляду на численність функцій узусу в перекладі робиться висновок про його важливу роль у мовному оформленні перекладу.

Ключові слова: *роль узусу, переклад, узус вихідної мови (ВМ), узус цільової мови (ЦМ), норма перекладацького мовлення, розбіжності узусів ВМ та ЦМ, врахування узусних співвідношень у перекладі.*

У теперішній час, коли значно збільшується кількість різножанрових перекладів, якість перекладів, до якої наразі невпинно зростають вимоги, перебуває у центрі уваги і перекладознавців, і перекладачів. Така увага передбачає уточнення критеріїв якості перекладу стосовно різних його аспектів: відповідності оригіналу, правильності цільового мовлення та відповідності узусу цільової мови (про критерії якості перекладу див. [8, с. 100]).

Узуси мов досліджені ще зовсім недостатньо як у мовознавстві, так і у перекладознавстві. Залишається доволі невизначеним саме поняття узусу, його організація, співвідношення з нормами мовлення, а також те, як воно пов'язане з мовною стороною перекладу тощо. Разом із тим, питання ролі мовного узусу в перекладі має важливе теоретичне та практичне значення, зокрема, для викладання перекладу, адже узус безпосередньо пов'язаний із перекладом, оскільки і вихідний, і цільовий тексти створюються на основі узусів відповідних мов.